

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.6, maj 2015

Indledningen er redigeret af Klaus Nielsen og Henrik Yde

Tilsyn ved cand.phil. Knud Bjarne Gjesing

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredegørelse og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2026

Indledning til “Om Mennesket i Verden”

ved Steen Tullberg

Indhold

- 1 Konteksten
- 2 Indholdet
  - 2.1 Generelt
  - 2.2 Tid og rum
  - 2.3 Det legemlige
  - 2.4 Det åndelige
  - 2.5 Det sjælelige: selvbevidstheden
  - 2.6 Kosmologi og natursyn
- 3 Afhandlingens efterliv
- 4 Anvendt litteratur

1 Konteksten

“Om Mennesket i Verden” blev publiceret i Grundtvigs tidsskrift *Danne-Virke* 2 fra 1817. Udgivelsen af *Danne-Virke* (1816-1819) kan bl.a. betragtes som Grundtvigs forsøg på at holde en vis kontakt med læseverdenen i en periode, der ellers var præget af isolation fra samtiden og af det møjsommelige arbejde med at oversætte det angelsaksiske Bjovulfskvad og de store krøniker af Saxo og Snorre.

I 1817 udgav Grundtvig også *Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det Lutherske Tidsrum*. I fortalen hertil bemærker han, at betragtningerne i *Danne-Virke* “staae i saa nøie et Forhold til nærværende Bog, at hvem der vil have godt af den, gjør vel i at læse dem med” (Grundtvig 1817b, s. XXIII f.). Forholdet mellem denne bog og *Danne-Virke* kan formuleres på den måde, at *Verdenskrøniken* 1817 rummer Grundtvigs eksplicite kritik af den nyere filosofis hovedværker, mens hans egne alternative betragtninger står at læse i *Danne-Virke* (jf. Michelsen 1986, s. 59).

Grundtvig skelnede senere mellem forskellige perioder i sit liv, som han benævnte hhv. sin mytologiske (1806-1810), teologiske (1811-1815) og historiske periode (efter 1815) (Grundtvig 1906, s. 231). "Om Mennesket i Verden" er altså skrevet i hans historiske periode, som samtidig er hans mest filosofiske. Godt en tiendedel af *Danne-Virkes* i alt 1564 trykte sider er således viet til antropologiske og filosofiske problemer (jf. Lundgreen-Nielsen 1980, s. 852), og hans filosofiske afhandlinger er især et opgør med den tyske romantiske og spekulative idealisme, navnlig Kant, Fichte og Schelling.

2 Indholdet

2.1 Generelt

"Om Mennesket i Verden" er blevet tolket som en nøgle til forståelse af Grundtvigs filosofi, antropologi, kosmologi og psykologi (Korsgaard 1997a, s. 7). Afhandlingen rummer ud over et indledende afsnit (118-143) tre kapitler: "Om Menneskets legemlige Forhold" (143-159), "Om Menneskets aandige Forhold" (159-163) og "Om Menneskets Forhold til sig selv" (164-206). Kapitelinddelingen afspejler det tredobbelte forhold, mennesket ifølge Grundtvig er indfældet i: legemet, ånden og sjælen. Med ånd tænker han på forholdet til de usynlige kræfter, med sjæl på menneskets forhold til sig selv, også kaldet selvbevidstheden.

Den tredelte antropologi er formentlig afledt af treenighedens deling i Faderen, Sønnen og Helligånden, og forudsætningen for afhandlingens tankegang er da også Grundtvigs kristne tro. At filosofere uden tro er nemlig ifølge ham det samme "som at ville see uden Øine" (1817a, s. 134 f.). I afhandlingen "Om det philosophiske Aarhundrede" fra *Danne-Virke* 1 (1816) giver Grundtvig en slags definition af sin kristelige filosofi. Med en allusion til 1 Kor 13,12 skriver han, at filosofi er "Udtryk for den menneskelige Stræben efter Viisdom ∴ fuldkommen Erkiendelse, umiddelbar Anskuelse, og med det høieste christelige Udtryk: Beskuelsen Ansigt til Ansigt" (1816, s. 110). Grundtvig kalder med et dansk ord denne stræben for "Vidskab", et udtryk, der også er gennemgående i "Om Mennesket i Verden". Vidskaben er en uendelig bestræbelse efter helhed i det jordiske liv, hvis uopnåelige mål er tilværelsens forklarelse (jf. Fibæk Jensen 1979, s. 44), hvilket i sidste instans er sammenfaldende med Guds åbenbaring. Undervejs forklares samtidig mennesket selv, der er skabt i Guds billede, men den endelige forklarelse indtræffer først i det hinsides eller ved tidernes ende. Vidskaben bør da heller ikke dyrkes for sin egen skyld, men underordnes troen: "Kun da nytter Vidskaben os, naar vi *ikke* attraae den *for sin egen Skyld*, men for at beskiæmme Tivlen og styrke Troen i og omkring os" (1817a, s. 134).

Al sand Vidskab må ifølge Grundtvig forme sig som en historisk betragtning af mennesket, fordi mennesket udvikler sig i tiden og kun kan begribes i den (jf. Michelsen 1986, s. 61). Ved at beskæftige sig med historien kan mennesket nå til en gradvis erkendelse af dets vilkår, men det foregår på uafslutlighedens vilkår og kan aldrig fasttømmes i et system (jf. Fibæk Jensen 1979, s. 55 f.). For Grundtvig muliggør gudbilledligheden desuden, at mennesket er i stand til at begribe sig selv, sådan som Gud har forestillet sig, at vi skulle være (jf. Michelsen 1986, s. 62).

2.2 Tid og rum

Indledningsvis stiller Grundtvig de grundlæggende spørgsmål: “hvad er Verden? hvad er Tid? hvad er Rum?” (1817a, s. 124 f.). Han svarer med brod til Kants forestilling om tiden og rummet som blotte anskuelsesformer:

Man har sagt at Tid og Rum vare kun til i den menneskelige Forestilling, men noget mere bagvendt kunde man ikke lettelig sige, thi hvis saa var, da kunde Tiden og Rummet umulig *indskrænke* os, og Mennesket maatte være af sig selv, være sig selv bevidst som evig; er nu derimod Mennesket *blevet til*, da var Tiden førend han, thi kun i Tiden kan noget blive til, fremkomme, udvikles, skabes (125).

Og han fortsætter: “Et ganske andet Spørgsmaal er det, hvorvidt Tiden og Verden er noget i *sig selv*, hvorvidt de ere *selvstændige*, og det maae vi ligefrem benægte, thi det Timelige er kun Noget i og ved det Evige, som dets Aabenbarelse” (125).

At tiden og verden (og dermed rummet) ikke er noget i sig selv, men er afledte størrelser, viser, at udgangspunktet for Grundtvig er erkendelsen af faldet, dvs. syndefaldet eller frafaldet fra evigheden. Med faldet opstår også tiden, rummet og dermed foranderligheden. Faldet medfører eksistensen af virksomme modsigelsers kamp i tid og rum (jf. Fibæk Jensen 1979, s. 61). Det stiller ifølge Grundtvig mennesket i et tredobbelt forhold: “til Tiden, til Rummet og til den levende, skabende Sandhed, men som man let seer, udgjorde alle tre eet, nemlig: *Skabnings Forholdet*” (129). Tiden og rummet i *sig selv* kalder Grundtvig også “Løgneren og Mørket” (129), og han beskriver i drastiske vendinger menneskets bestemmelse som en kamp mod disse størrelser, der dog skal ende med sejr, idet “Støvet [dvs. mennesket] forklaredes i Lys og Lyset i Sandhed, medens Løgnens og Mørkets Virksomhed derved ophørde” (129). I kampen er mennesket til stadighed fristet af “Løgneren” (131), hvis ikke fornuften, dvs. sjælen eller selvbevidstheden, der også kaldes “Lyset i Mennesket” (131), lader sig beherske af sandhedens ånd, men i stedet tragter efter selvstændighed uden for sandheden.

2.3 Det legemlige

Med sine antropologiske betragtninger tegner Grundtvig en bevægelse i personlighedsudviklingen, der går fra selv-følelse til selv-bevidsthed, og hans betragtninger tager afsæt i legemet, “det *Dunkleste* i Mennesket” (143). Legemet er det, der sidst og mindst lader sig forklare, “men vi maa begynde dermed som det Første og Bekiendteste, og som Redskabet hvorigiennem Aanden virker, som Billedet hvori den aabenbarer sig” (143). Sansningen af ens eget legeme, især gennem det, Grundtvig kalder “Haand-Følelsen” (147), fører ved et samspil med de andre sanser (hørelse, lugt, syn) til den fornuftige selvbevidsthed, “den Punkt, hvor Mennesket reiser sig over Dyret” (154). Mennesket magter det, som intet dyr – måske med undtagelse af slangen – magter, nemlig at beføle sit legeme og dermed opnå en bevidsthed om sig selv.

Det er “Følelsens Sands vi skyldte *Begrebet* om os selv” (154), og menneskets eksistensopgave består i bevidst at begribe det, som følelsen umiddelbart gennem sanserne erfarer. At blive sig selv legemlig bevidst er at “sige jeg til sig selv” (151), dvs. at adskille jeget fra alt det, som ikke er jeg, hvilket fører Grundtvig frem til at sige, at “Mennesket ved sin Grund-Erfaring af sit Legeme [kommer] til Modsigelsens Grundsætning” (157). For Grundtvig er den grundlæggende erfaring af legemets

virkelighed altså afspejlet i den logiske regel om modsigelsens grundsætning, som han samtidig ser som garant for evnen til at skelne mellem sandhed og løgn, godt og ondt, lys og skygge (se fx Høirup 1949). Den legemlige selvbevidsthed peger nemlig ud over sig selv, idet mennesket formår at favne sig selv i et billede og dermed evner at opnå åndelig selvbevidsthed.

2.4 Det åndelige

Efter at have betragtet det legemlige og sansende menneske, skrider Grundtvig derfor til behandling af menneskets åndelige forhold. Han anser det for indlysende, at mennesket ikke kun er et sansevæsen, men at det må betragtes “i sin rette Skikkelse, Aanden som Væsenet, Legemet som dens Billede, og Sjælen som den i Sandhed *forbundne* Bevidsthed af begge” (160). Ved ånd forstår Grundtvig “en *levende, kraftig* og *virksom* Forestilling, der hverken i sig selv, i sin Kraft eller i sin Virkning kan sandses, men kun erfares i Selv-Bevidstheden” (168). Ånden er først og fremmest givet med “Ordet og Sproget” (160), som igen er givet med menneskets gubbilledlighed og dets “Samfund med den evige, levende Sandhed i Aanden, eller med andre Ord (...) hans *oprindelige Samvittighed*” (162). Dette er også poesiens oprindelse, hvis sande skikkelse er “intet andet end den *billedlige* Beskuelse af Tingene i deres skabde, aandige Forhold, i deres Forhold til den skabende Sandhed” (162).

Forholdet mellem legemet og ånden er nu det, at “Legemet gennem Tiden skulde forklares til at fatte Aanden” (163). Mennesket skal ved efterhånden at gennemskue sig selv og udtrykke “sin Vidskab i stedse klarere Ord og højere Virksomhed” med “Legemets Øine” se “den Eviges Herlighed” (163). Denne udvikling sker i tiden, “thi Verden er jo ikke andet end en timelig, historisk Udvikling, der forudsætter en *Indvikling*” (163). Hvori ‘indviklingen’ består, kan vi kun få en fornemmelse af ved at give agt på os selv, dvs. ved at undersøge selvbevidstheden.

2.5 Det sjælelige: selvbevidstheden

Kapitlet “Om Menneskets Forhold til sig selv” (164-206) er afhandlingens længste, men selvbevidstheden afhandles kun kortfattet, før der slås ind på andre spor. Grundtvig indleder med at fastslå, at menneskets selv eller sjæl oprindeligt er “hans i Sandhed *forbundne* Bevidsthed af sit *dobbelte Forhold*, sit verdslige som Legemet udtrykker, og sit guddommelige, som Aanden bevidner” (164). Det første forhold “er kongeligt, det andet tjenerligt, saa at begge, *forenede*, udgiøre et *statholderligt* Forhold” (164). Mennesket er stadig fristet til at bryde ud af dette ved skabelsen givne forhold, til at “behage sig selv i sit kongelige Forhold og derved fristes til at nægte sit tjenerlige, og saaledes stræbe efter Uafhængighed” (164). Hævder mennesket sin absolutte selvstændighed og uafhængighed, “da lyver og synder og falder han, og med ham falder Alt hvad ham var forlenet, skøndt det ikke synder, thi den løgnagtige Sjæl *indvikler* det i sin Bevidsthed, korsfæster Aanden i Legemet, og anmasser sig dens Throne” (164 f.). Det store spørgsmål: om mennesket er faldet, betragter Grundtvig som bekræftende besvaret og alment accepteret. Han går derpå over til at betragte psykologiske størrelser som viljen og samvittigheden, der begge anskues som udslag af åndens virkning i mennesket (jf. Grønbæk 1951, s. 106-122). Til disse føjer sig troen, hvis åndelige herkomst heller ikke kan nægtes, og hvis kraftfulde virke historien ifølge Grundtvig er fuld af beviser på (173).

Han hæfter sig herefter ved den mærkelige forskel, der er på folkeslagene i verden, og afviser, at de store forskelle i åndelig udvikling hos disse skyldes tilfælde eller forskelle i "Jordbund eller Himmelegn" (176). Dette er formentlig polemisk vendt mod tænkere som Niels Treschow (jf. Grundtvig 1983, s. 76) eller Montesquieu med deres forestillinger om de ydre forhold (fx klimaet) som bestemmende for et folks karakter. Hvis man vil ty til denne udlægning, da må man "som de gamle Hedninger, stræbe at forklare Verden og Mennesket af Solen og Planeterne, gaae hen at tjene Himmels Hær, istedenfor dens Herre, holde Sandhed for Nar og Løgn for Sandhed" (177 f.). Alle folkeslag, mener nu Grundtvig, kan oprejses og frelses, bare de hører evangeliet og modtager Ordet; og hvis de ikke er kristne, kan "selv de koldeste og dumme Hedninger" omvendes, når bare de selv vil (180).

Grundtvig vender sig nu mod de spor af ånden, der findes i visse folkeslag, og som ifølge ham må kaldes historiske. Disse spor kan udtrykkes i de tre ord "Poesie, Konst og Videnskabelighed" (182), som svarer til de menneskelige grundegenskaber "Indbildnings-Kraft, Følelse og Forstand" (182). De åndelige spor er udslag af åndens virksomhed på legemet, fordi "den menneskelige Grund-Virksomhed er passiv, er en Modtagelse af Indtryk" (184), og Grundtvig udvikler derpå, hvordan synet, følelsen og begrebet ligger til grund for poesi, kunst og videnskabelighed.

Den eksistensopgave, Grundtvig overordnet beskriver, består i bevidst at begribe det, som følelsen umiddelbart gennem sanserne erfarer (jf. Fibæk Jensen 1979, s. 49 f.). Opgaven kræver dels en forståelse af (eller tro på), at hele mennesket er et billede af Gud (gudbilledligheden), dels en forståelse af, at legemet er og bør være åndens billede. Det sidste udtrykker Grundtvig, når han skriver, at "den historiske Udvikling i Mennesket" består i "Sjælens Udvikling til aandig Bevidsthed om sig selv i Sandhed, og Legemets skridtvise Optagelse deri, det Sandseliges gradvise Forklaring i Sandhed som dens Billede" (184). Der er altså tale om middelbart (dvs. indirekte) at erkende det, som umiddelbart sanses, thi "kun hvad der klart er indtraadt i vor Selv-Bevidsthed have vi begrebet" (195). Det er dette, der er målet for Vidskaben, hvis vej går over de "tvende store Afdelinger: Historien og Naturen" (198). Det kan også udtrykkes på den måde, at selvbevidstheden er umiddelbar "sandselig", middelbar "aandig", og at bevæge sig fra den første til den sidste er menneskets erkendelsesteoretiske opgave (jf. Fibæk Jensen 1979, s. 50). Sammensmeltningen af det legemlige og det åndelige i selvbevidstheden har en analogi i den verdenshistoriske udvikling: "Historiens Indhold bliver da en sammenhængende Række af Yttringer, hvorigennem Menneske-Sjælen udvikles til Selv-Bevidsthed og stræber at indlemme Legemet deri" (200).

2.6 Kosmologi og natursyn

Et væsentligt element i "Om Mennesket i Verden" er de kosmologiske og naturfilosofiske forestillinger, Grundtvig knytter an til i løbet af afhandlingen. Der kan spores en påvirkning fra romantisk tænkning, især fra Schellings naturfilosofi og den formidling, den fik i Danmark igennem Henrik Steffens. Romantikens bestræbelse efter at mediere alle modsætninger i en altomfattende enhed imødegås imidlertid af Grundtvigs trinitariske udgangspunkt og forestillingen om mennesket som faldet og som kæmpende med uforenelige modsigelser i sig (jf. Grundtvig 1983, s. 7-22).

I en større historisk sammenhæng kan mange af Grundtvigs tanker om menneskets placering i kosmos henføres til et af de ældste og mest sejlivede idéhistoriske komplekser i europæisk tænkning. Det har sin oprindelse hos Platon, Aristoteles og Plotin og bar i middelalderen det latinske navn "scala naturae" (dvs. naturens trappe el. stige), men er i kraft af Arthur O. Lovejoys klassiske værk fra 1936 bedst kendt som *The Great Chain of Being*. På dansk kan det oversættes til "tilværelseskæden" eller "Den store verdenskæde" (jf. Korsgaard 1997b, s. 19 f.). Det er forestillingen om den uendeligt graduerede kæde af eksistenser af stadigt mindre perfektion, der strækker sig fra Gud over kategorierne af åndelige væsener, engle og dæmoner, til månen og stjernerne og videre til menneskene, dyrene, planterne og mineralerne.

Det er navnlig i kapitlet "Om Menneskets legemlige Forhold", at Grundtvigs kosmologi og natursyn kommer til udtryk. Han spørger, om ikke "de samme Egenskaber laae til Grund for Stenen, som yttre sig i Planten og røre sig i Dyret" (148), og reflekterer over "Overgangene fra det Livløse til det Livagtige, derfra til det *Besjælede* og igiennem Dyre-Rækken indtil Mennesket" (148). Mennesket rummer alle de egenskaber, som findes i mineralriget, planteriget og dyreriget, og der kan derfor opstilles analogier mellem menneskets og naturrigernes stadier, fx mellem "Fosteret i Moders Liv" og "Plante-Riget" (150 f.). Grundtvig vil forklare naturen ud fra mennesket selv: "det er af Planterne vi skal lære at kiende Jorden, Planterne igien af Dyrene, Dyrene af *Mennesket*" (151), hvorimod det er "bagvendt", når man vil "*begribe det Større i det Mindre*, forklare det Høiere af det Lavere, det Levende af det Livløse, det Fornuftige af det Umælende" (151). Mennesket kaldes "en Verden i det Smaa" (146), og denne mikrokosmostanke, der findes i hele Grundtvigs forfatterskab, får i "Om Mennesket i Verden" sin mest udførlige udformning (jf. Pedersen 1989, s. 78).

3 Afhandlingens efterliv

"Om Mennesket i Verden" blev ikke genudgivet i Grundtvigs levetid. Først i forbindelse med 200-års jubilæet i 1983 så en ny udgave lyset, da Knud Bjarne Gjesing udgav afhandlingen med kommentarer og indledning (Grundtvig 1983); samme år blev et fotografisk genoptryk af hele *Danne-Virke* udgivet.

Siden har "Om Mennesket i Verden" været genstand for grundig behandling. Den er blevet betragtet som en af de centrale afhandlinger i *Danne-Virke* og som en grundtekst, når det gælder Grundtvigs menneskesyn (jf. Michelsen 1987) samt hans kosmologi og natursyn (jf. Pedersen 1989; Korsgaard 1997b og 2011). Den indgår også i behandlinger af Grundtvigs særlige begreb om Vidskab (jf. Fibæk Jensen 1979; Christensen 1998). Afhandlingens betydning for det senere forfatterskab er skitseret i Korsgaard 1997b, s. 30-38, med Grundtvigs originale refleksioner over hånden og hans videnskabssyn som ledetråde.

4 Anvendt litteratur

- Christensen, Bent (1998) *Omkring Grundtvigs Vidskab. En undersøgelse af N.F.S. Grundtvigs forhold til den erkendelsesmæssige side af det kristeligt nødvendige Livsengagement*. København.

- Fibæk Jensen, Henrik (1979) "Grundtvigs erkendelsesteori. Om forholdet mellem tro og fornuft i tidsskriftet 'Danne-Virke' (1816-19)" i *Grundtvig-Studier* 1979, s. 29-65.
- Grundtvig, N.F.S. (1816-1819) *Danne-Virke et Tids-Skrift*, 1-4. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1816) "Om det Philosophiske Aarhundrede" i *Danne-Virke et Tids-Skrift*, bind 1, s. 107-130. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1817a) "Om Mennesket i Verden" i *Danne-Virke et Tids-Skrift*, bind 2, s. 118-206. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1817b) *Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det Lutherske Tidsrum*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1820) *Bjowulfs Drape. Et Gothisk Helte-Digt fra forrige Aar-Tusinde af Angel-Saxisk paa Danske Riim*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1906) "Brevveksling imellem Nørrejylland og Christianshavn" i *N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter* 1-10, bind 4, s. 228-236. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1983) *Om Mennesket i Verden. Udgivet i 200-året for Grundtvigs fødsel og forsynet med indledning og noter ved K.B. Gjesing*. Herning.
- Grønbæk, Villiam (1951) *Psykologiske tanker og teorier hos Grundtvig*. København.
- Høirup, Henning (1949) *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig*. København.
- Korsgaard, Ove (red.) (1997a) *En orm – en gud. Om mennesket i verden*. Odense.
- Korsgaard, Ove (1997b) "Om Grundtvigs kosmologi og psykologi" i *En orm – en gud. Om mennesket i verden* red. Ove Korsgaard, s. 13-40. Odense.
- Korsgaard, Ove (2011) "Om Grundtvigs udviklingslære – og noget om Darwins" i *Grundtvig-Studier* 2011, s. 124-155.
- Lovejoy, Arthur O. (1936) *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*. Cambridge, Massachusetts.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980) *Det handlende ord. N.F.S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik 1798-1819*. København.
- Michelsen, William (1986) "Om Grundtvigs tænkning og den nyere tids filosofi. Introduktion til Danne-Virke II" i *Grundtvig-Studier* 1986, s. 56-70.

- Michelsen, William (1987) "Om Grundtvigs menneskesyn" i *Grundtvig-Studier* 1987, s. 16-28.
- Pedersen, Kim Arne (1989) "Grundtvigs natursyn" i *Grundtvig-Studier* 1989, s. 66-104.
- Saxo Grammaticus (1818-1823) *Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus fordansket ved Nik. Fred. Sev. Grundtvig* 1-3. København.
- Snorre Sturluson (1818-1823) *Norges Konge-Krønike af Snorro Sturlesøn fordansket ved Nik. Fred. Sev. Grundtvig* 1-3. København.